

ECOFEMINISME: DONA I NATURALESÀ

Catalina Aparicio Vilalonga

Universitat de les Illes Balears

RESUM: La crisi ecològica, la societat de risc i l'erroni concepte de progrés són qüestions que fan palesa la necessitat de noves perspectives des d'on poder abordar la reflexió política. En aquest sentit, l'ecofeminisme suposa un nou enfocament alhora que esdevé un veritable projecte ètic.

PARAULES CLAU: crisi ecològica, societat de risc, progrés, ecofeminisme, política.

ABSTRACT: The ecological crisis, the society of risk and the erroneous concept of progress are questions that reveal the need of new perspectives from which to approach the political reflection. In this respect, the ecofeminism supposes a new approach simultaneously that an authentical ethical project.

KEY WORDS: ecological crisis, risk society, progress, ecofeminism, politics.

INTRODUCCIÓ

L'avanç de la consciència ecologista ha posat de manifest la necessitat de reflexionar sobre allò que erròniament hom ha anomenat progrés i que es basa en la creença que la felicitat es pot aconseguir pel camí de l'acumulació d'objectes materials. Aquesta idea, originària d'occident, generarà un procés accelerat d'industrialització que, estimulat pel desenvolupament científic i tecnològic, s'estengué i s'estén pertot arreu fins al punt que posa la humanitat en una situació de risc.

La reflexió ètica i política que suscita aquesta situació en l'àmbit del pensament ecològic implica analitzar les relacions entre el ser humà i la natura, una exploració que obliga a determinar de quina concepció de natura hom parteix. El pensament feminista ha fet palès l'origen comú de la conceptualització de la naturalesa i de la dona, i ha afavorit que sorgeixi un enfocament nou de la crisi ecològica des d'una perspectiva de gènere: l'ecofeminisme.

L'ecofeminisme no és un moviment unitari, sinó que presenta diversitat en funció dels fonaments teòrics dels quals parteixen els diferents corrents i dels elements que n'emfasitza l'anàlisi en cada cas.

Aquest treball pretén detenir-se breument en cada un dels punts assenyalats per fer una aproximació a l'estat actual de la qüestió.

1. CRISI ECOLÒGICA

A més d'altres perills derivats del desenvolupament, la crisi ecològica situa les nostres societats en un estat de perill continu; de la inseguretat constant en sorgeix allò que Ulrich Beck ha anomenat la «societat del risc». En paraules de Barbara Holland-Cunz (1996: 15 i nota), és molt simptomàtic que, de les tesis de Beck, la que hom té menys en compte sigui la que postula la necessitat de posar fi a l'oposició entre naturalesa i cultura; i hom tampoc no sembla que posi esment en la identificació que fa de la crisi ecològica com a constituent de la societat del risc. Aquesta manera d'evitar fixar-nos en tot allò que ens amenaça respon —en opinió de Puleo (2004, 104)— a una voluntat inconscient i generalitzada que ha estat cultivada per la societat de consum.

La crisi ecològica és un problema greu del nostre temps i hi ha molts signes que delaten que el sistema vigent, d'explotació de la naturalesa, és inviable. La pràctica capitalista —essencialment explotadora— interpreta els costos ecològics de la producció com a externalitats, la qual cosa ha significat la destrucció ecològica de bona part del planeta.

Ja no és fàcil amagar la relació que hi ha entre les catàstrofes naturals i l'escalfament global, que és una conseqüència no volguda de la dinàmica que imposen les lleis de mercat. La promesa de progrés indefinit perd actualitat; el concepte de felicitat basat en el consum comença a deteriorar-se; la sensibilitat envers els problemes ecològics augmenta, però a poc a poc. Tan sols la presa de consciència de la situació amenaçadora que vivim podrà començar el camí de la rectificació, que és tan necessària per assegurar la supervivència de generacions futures. En aquest àmbit, de denúncia i de propostes, l'ecofeminisme hi té molt a dir.

El canvi de direcció i de ritme que cal donar al funcionament de la nostra civilització implica reflexionar sobre uns conceptes determinats. Al llarg de la història, la societat occidental ha manejat nocions fixes que, sense cap tipus de revisió, li han marcat la manera d'actuar. És evident que les idees de progrés i de benestar necessiten ser preses en consideració, però el contingut ha de ser substituït sense dilació, ja que allò que fins ara hem anomenat progrés no és ja, ni tan sols, retrocés; més aviat és un procés de destrucció. El benestar tampoc no pot ser entès com ho ha estat fins ara; els nombrosos escàndols de tot tipus (alimentaris, mediambientals, sanitaris...) que hem viscut els darrers anys posen en dubte la seguretat que havia promès el model d'Estat occidental. Doncs bé, aquests exemples mostren que la realitat canvia i que no hi ha res que perduri en la societat de manera immutable, fins i tot, el llenguatge. El llenguatge, com a tret humà per excel·lència, condiciona la nostra interpretació del món i, per això, és una eina de manipulació molt perillosa. És per aquest motiu que moltes feministes proposen que és indispensable que es facin revisions conceptuals prèvies per garantir que es modifiqui l'estat actual de les coses.

2. CONCEPTUALITZACIÓ DE LA DONA I LA NATURALES

Hi ha moltes veus que fan palès l'origen comú de la conceptualització de la dona i la natura. Aquesta relació entre ambdós conceptes seria l'origen

del tractament que una i altra reben per part de la societat patriarcal dominant.

Des de l'antiguitat, ha estat legitimada la idea de dominació de la naturalesa i de la dona. Aristòtil, a *Política*, ja fonamentà les bases teòriques sobre les quals s'edifica tota la construcció abusiva, sexista i dominadora, en relació amb la dona i la natura, que ha caracteritzat el nostre esdevenir com a societat. Per Aristòtil, la dona és un ser inferior, en tant que femella; l'obediència és la dinàmica que ha de prevaler en la seva relació amb el mascle, considerat superior (I, 1254b: 7). Quan parla de les virtuts morals, considera l'Estagirita que són pròpies tant d'homes com de dones, tot i no ser idèntiques per a ambdós sexes; així, una mateixa virtut no serà igual per qui comanda que per qui serveix (la dona i l'esclau) (I, 1260a: 9). La naturalesa en conjunt té la finalitat de satisfer les necessitats de l'home, ja que tot existeix perquè l'home ho utilitzi (I, 1256b: 12). La dona, a la Grècia democràtica, mai no fou ciutadana i estava privada de drets.

Amb Francis Bacon es transforma el coneixement medieval envers la ciència moderna, entesa com a projecte de domini sobre la naturalesa. Algunes pensadores feministes han tret a la llum la ideologia de gènere present en el paradigma baconià de la ciència. Per Bacon, la natura havia de ser seduïda i forçada igual que una dona fins aconseguir que alliberàs els seus secrets (Puleo, 2004: 115). Per això, la modernitat, hereva d'aquesta concepció de la ciència, en comptes de trencar la interpretació aristotèlica, la reforçà; convertí la natura en una simple matèria primera, perpetuà la dona en la seva posició subordinada i li negà, de bell nou, els drets civils i polítics.

Un dels mecanismes de legitimació del patriarcat —assenyalat per la majoria d'autores feministes— ha estat la naturalització de la dona. I la dona, conceptualitzada com a naturalesa per part de l'home —l'únic que ha disposat del privilegi de conceptualitzar—, ha estat relegada a l'àmbit oposat al de la cultura, que és una esfera exclusiva del mascle, únic dipositari de la raó. Com veiem, la tradició ha perpetuat una concepció androcèntrica, etnocèntrica i antropocèntrica que encara és vigent. La crítica feminista, mitjançant una revisió del pensament occidental, ha posat en evidència la càrrega ideològica de l'estructura de dominació i d'explotació de la naturalesa i de la dona, una configuració que la societat patriarcal ha mantingut durant mil·lennis.

3. ECOFEMINISMES

De la convergència de dues formes de pensament crític, l'ecologisme i el feminisme, sorgeix, el segle xx, l'ecofeminisme. Si tenim en compte la connexió històrica entre natura i dona, basada en una suposada reciprocitat definida en la naturalització de la dona i en la feminització de la naturalesa, no ens hem d'estranyar que s'hagi produït la concurrència esmentada. Això no obstant, la convivència d'ambdós moviments socials no és fàcil ni està exempta de dificultats. Com assenyala Puleo, una gran part de l'emancipació femenina, abanderada pel feminisme, s'ha sustentat en la industrialització, que ha posat a l'abast de la dona tota una sèrie de productes incompatibles amb una consciència ecologista. D'altra banda, moltes organitzacions que lluiten pel benestar de la natura mantenen procediments patriarcal (Puleo, 2000: 2). El diàleg entre els dos plantejaments és indispensable: les feministes han d'incorporar formes de pensar ecologistes, si no volen deixar de banda les dones de l'anomenat Tercer Món, que són les més susceptibles a la destrucció del medi natural; els ecologistes han de considerar la dona en termes d'igualtat per integrar coneixements essencials i conservar la biodiversitat. Aquests dos exemples pretenen mostrar que la confluència d'ecologisme i de feminisme és quelcom més que una moda temporal; és un nou corrent de pensament crític que intenta completar la reflexió feminista amb els plantejaments filosòfics nous que, des de la presa de consciència de la inviabilitat del sistema d'explotació vigent, han renovat els corrents ètics tradicionals i han impulsat l'ecologisme.¹

L'ecofeminisme té diverses tendències, segons el vessant feminista del qual provingui. La primera que va aparèixer va ser la que deriva del feminisme radical. Aquesta perspectiva, de la qual hom ha dit que és essencialista, defensa trets específics de les dones que les emparenten estretament amb la natura: manté la diferència ontològica entre home i dona, tot i que fa una altra valoració dels caràcters femenins, i oposa l'ètica de la cura femenina a l'agressivitat masculina. La preocupació per la salut femenina —tan agre-

¹ Hans Jonas i Peter Singer, amb les propostes que fan de l'ètica de la responsabilitat i l'ampliació de la comunitat moral respectivament, en són un exemple.

dida pels interessos econòmics dominants— és una constant d'aquesta tendència i, entre les prioritats, destaca la recuperació per part de la dona del control del seu cos. L'obra més representativa d'aquesta tendència és *Gyn/Ecology* (1978) de Mary Daly.

Les versions de l'ecofeminisme espiritualista del Tercer Món estan vinculades al feminisme de la diferència i la representant principal és Vandana Shiva. Aquesta autora índia ha criticat el model de desenvolupament científic i tecnològic que occident ha exportat a tot el món, el qual es caracteritza per la violència exercida contra les dones i la natura. Shiva combina les tesis d'historiadors feministes de la ciència —com Fox Keller i Marchant— amb la tradició filosòfica i religiosa de la seva cultura. D'aquesta manera, Shiva ascendeix de posició i exposa les seves propostes, que resumim tot seguit.

Shiva s'oposa al concepte de riquesa que maneja l'economia capitalista i proposa una idea de riquesa basada en la producció de la naturalesa i en la de les dones. Manté que la dominació de les dones i de la natura que ha exercit la cultura i l'home industrial és part del mateix procés que s'origina en la Il·lustració. Atribueix al pensament il·lustrat un caràcter reduccionista encarregat de formar una economia basada exclusivament en el valor de mercat. És una economia que ha ignorat que el ser humà depèn de la naturalesa; ha dividit el treball en funció del gènere, i ha considerat que el treball de les dones està mancat de valor econòmic. Shiva veu en les crisis econòmiques contemporànies l'evidència que confirma la seva tesi: la riquesa ja no es troba en la producció de béns i serveis, sinó en l'especulació que hom fa d'esquena al futur i als pobres. El valor de mercat ha esdevingut l'únic criteri de riquesa; ja no importa gens que els preus s'allunyin del valor de les mercaderies. Per Shiva, el sistema econòmic vigent no és ni sostenible ni equitatiu, sinó que se sustenta en el deute i en un futur imprevisible, la qual cosa únicament pot generar crisis. Considera que l'home racional occidental actua de manera irracional i amenaça la supervivència de l'espècie. La seva proposta és eradicar les categoritzacions etnocèntriques i universalitzades pel pensament occidental, una vegada que ha quedat palès el vincle que mantenen amb la destrucció de la naturalesa i amb la subjugació de les dones. A canvi, reivindica el principi femení, ja que significa respecte per la vida.

En opinió de Shiva, la lluita econòmica de les dones produeix canvis respecte del valor econòmic i intel·lectual. Les dones, com a productores de subsistència, han demostrat que la natura és fonament i principi de sosteni-

bilitat i riquesa de pobres i marginats. Les dones també han atorgat el valor intel·lectual a aquells que posseeixen els coneixements en supervivència ecològica, un saber que normalment acumulen les dones.

Al model occidental de progrés, basat en l'homogeneïtat del monocultiu, Shiva hi oposa el de la concepció de la biodiversitat, patró que ha caracteritzat el context indi tradicional. La uniformitat de conreus soscava la diversitat dels sistemes ecològics i alhora deteriora la subsistència de les persones, el treball de les quals depèn de sistemes d'explotació diversos (forestal, ramader i agrícola). Al Tercer Món —segons l'autora—, el paper de les dones hi és clau, perquè tant el treball com llurs coneixements tenen una importància cabdal per conservar la biodiversitat i usar-la. I això és així perquè les dones treballen en molts de sectors i hi desenvolupen múltiples tasques. Shiva explica que la biodiversitat en la tradició índia és considerada com una categoria relacional, la qual cosa vol dir que les característiques i el valor de cada element depenen de la relació que mantenen amb els altres. Conservar aquest tret relacional significa acceptar-ne el caràcter sagrat i inviolable que protegeix la integritat. La manera autòctona de producció garanteix allò que és sagrat, que és una espècie de categoria conservacionista; en canvi, les varietats d'alt rendiment importades d'occident trenquen aquesta harmonia, ja que les necessitats que generen alteren el medi i els sistemes de subsistència: desplacen les dones del paper actiu de presa de decisions i l'atorguen a la mà d'obra explotada. Shiva denuncia que l'autoproveïment, tret de la majoria dels sistemes agrícoles sostenibles, sigui invisible per l'economia dominant, la qual solament té en compte la producció de mercaderies. I si, segons el plantejament imperant, la producció de subsistència no és treball productiu, les dones són excloses de la categoria de treballadores. Per les dones, la biodiversitat posseeix un valor intrínsec; pels homes d'empresa, tan sols és matèria primera.

La interpretació de Shiva —com la de les altres pensadores que provenen del feminisme de la diferència— ha estat criticada per les veus del feminisme de la igualtat. Les defensores d'aquest corrent escometen principalment la connexió especial que estableixen entre la dona i la naturalesa; mantenen que acceptar-la significaria tancar definitivament el camí d'accés de la dona a l'àmbit públic.

En aquest anomenat ecofeminisme espiritualista del Tercer Món, cal assenyalar un pensament teològic ecofeminista que prové de la Teologia de

l'Alliberació. El principal interès d'aquesta versió són les dones pobres i els indígenes, que són considerades les víctimes principals de la destrucció de la naturalesa. És un posicionament polític que lluita contra totes les manifestacions de dominació.

M. José Guerra (2001, 121-122) ha establert una línia de demarcació entre els vessants de l'ecofeminisme i la situa entre les que parteixen del principi essencialista i les que apel·len a la premissa social constructivista. Aquestes diferències generen posicions diverses en funció de l'ètica ecològica que susciten. Aquesta autora fa una exposició interessant de les varietats de l'ecofeminisme a partir del tret que considerin més significatiu de la relació entre la dona i la naturalesa. Així, les interpretacions parteixen: a) de la gènesi del racionalisme associat al patriarcat capitalista i de la interpretació de la naturalesa i la dona com a patrimoni; b) del dualisme i de l'axiologia asimètrica que situen la dona i la naturalesa en l'esfera de la irracionalitat, l'emoció i el cos, enfront de la racionalitat, la ment i la cultura, que seria un àmbit propi de l'home; c) de la situació actual de les dones en el món; d) del reduccionisme cientista; e) de l'associació simbòlica entre la naturalesa i la dona com a estratègia ideològica de submissió, i, f) de l'activisme local de les dones que han conjugat feminisme, ecologia i solidaritat per garantir la pròpia supervivència.

Després del primer ecofeminisme, en sorgiren altres varietats des de posicions feministes socialistes i anarquistes, les quals relacionen estretament la dona i la naturalesa des dels trets comuns d'opressió, de domini i d'explotació que han patit.

Mary Mellor (1997: 11), des d'una perspectiva que anomena «materialisme ecofeminista», pretén explicar el fracàs socialista com a alternativa al capitalisme, una errada que l'autora situa en la concepció de l'economia. El socialisme, malgrat haver considerat la naturalesa explotadora de la producció capitalista, no amplia l'àmbit econòmic de la societat industrial, però l'autora considera que és necessari eixamplar-la perquè hi puguin caber el punt de vista verd i feminista; és a dir, per deixar de considerar com a externalitats el treball domèstic i de subsistència de les dones i els costos ecològics de la producció. Mellor és especialment crítica amb la resignació davant una presuposada manca d'alternatives en el mercat capitalista. Considera que tot-hom que es preocupi per l'ecologia i estigui compromès amb la igualtat social ha de defugir de la força ideològica dominant: la del sistema capitalista global

de mercat i la de l'estructura econòmica que la sustenta. L'ecofeminisme materialista de Mellor traspasa les fronteres del mercat en afegir al materialisme històric marxista l'anàlisi de la divisió de gènere del treball i la dels límits ecològics de la producció. L'aportació més interessant de Mellor per ventura és que considera la relació entre la dona i la naturalesa com a quelcom construït socialment. El seu argument principal per explicar-ho és que la societat dominada pels homes ha actuat sense reparar en l'existència corpòria humana i, per tant, aferrada a la naturalesa; en el seu lloc ha situat l'*homo economicus* com a model teòric, és a dir, un individu autònom, mòbil, socialment adaptat i competent per decidir lliurement. La proposta de Mellor és conservar els sistemes tradicionals de subsistència per garantir la diversitat de cultures i de recursos.

Una altra via d'expressió ecofeminista és l'anomenada constructivista. Des d'un feminisme de la igualtat, Bina Agarwal atribueix a la responsabilitat de gènere les íntimes relacions entre la dona i la naturalesa afavoridores de la consciència ecològica. La divisió sexual del treball, la distribució del poder, el repartiment de la propietat segons les divisions de classe, raça i casta són les causes que determinen la sensibilitat amb el medi.

En aquest mateix àmbit constructivista, Val Plumwood posa l'èmfasi en la construcció cultural de la identitat humana, utilitzada com a legitimadora del domini masculí.

Per acabar, podem afegir que, de manera comuna, els diferents corrents de l'ecofeminisme remarquen la correspondència amb totes les manifestacions d'opressió, com són el sexisme, la dominació de classe, el racisme, etc. També totes les variants tenen una actitud contrària a la institucional, una ètica política democràtica i reivindiquen la utopia.

4. CONCLUSIÓ

Malgrat que l'ecologisme és una posició marginada dins el pensament feminista, perquè el considera essencialista, és molt important captar l'envergadura d'aquesta nova manera de reflexionar en l'àmbit de la filosofia en general i de la política en particular. Com a teoria crítica, fa aportacions al concepte de naturalesa i als dualismes tradicionals (naturalesa/cultura, subjecte/objecte, ment/cos, home/dona) i pot ser plantejada com a projecte polític. A més a més, com hem pogut veure, l'acusació d'essentialisme

únicament podria afectar-ne el vessant espiritualista, però en cap cas tot el conjunt de plantejaments. En aquest sentit, és molt interessant el discurs que Holland-Cunz (1996, 76) exposa sobre l'acusació d'essencialisme. Aquesta autora defensa un essencialisme teòric i necessari, perquè considera que qualsevol posicionament feminista d'orientació ecològica ha d'incloure allò que anomena essencialismes ineludibles de la vida humana i no humana. Holland-Cunz opina que cal entendre l'ecofeminisme com:

[...] espectre d'enfocaments que, des d'un punt de vista feminista, s'ocupen de la crisi ecològica, de la relació social envers la naturalesa i de la relació entre els sexes. A més, poden oferir solucions pràctiques i enfocaments que van des de la filosofia natural fins a la sociologia, passant per la crítica a les ciències i a la història (1996, 64).

El recorregut que hem fet ens ha de servir per advertir el potencial polític innovador que acumula el contingut teòric de l'ecofeminisme. Una política que integràs les aportacions ecofeministes seria un concepte de política nou, engendrat des de la teoria natural i capaç de concretar de manera analítica la noció de naturalesa i la relació entre els sexes que se'n derivi.

Qualsevol teoria política que pretengui ocupar un lloc de consideració i de respecte no podrà ignorar els raonaments que l'ecofeminisme aporta a l'àmbit de discussió. Tampoc no pot obviar les propostes pràctiques que fa, si hom pretén oferir alternatives al model actual d'explotació —en sentit ampli—, el qual està completament deslegitimat pel que fa als compromisos amb la igualtat i justícia. L'ecofeminisme és un projecte ètic basat en l'auto-consciència com a espècie capaç d'avançar envers la igualtat entre les dones i els homes, participants de la cultura i de la naturalesa. Per fer aquesta passa endavant, caldrà, d'una banda, integrar les dones en l'univers cultural i, de l'altra, acceptar plenament com a humans els trets menyspreats ancestralment perquè han estat considerats femenins. Dit d'una altra manera, hem de modificar el concepte d'espècie i assumir sense prejudicis que formam part de la naturalesa, la qual cosa implica que hem de respectar la resta de sers vius.

BIBLIOGRAFIA

- ARISTÒTIL. *Política*. Madrid: Editorial Gredos, 2000.
- GUERRA, M. J. «Ecofeminismos». A: *Breve introducción a la ética ecológica*. Madrid: A. Machado Libros, 2001.
- HOLLAND-CUNZ, B. *Ecofeminismos*. Madrid: Ediciones Càtedra, 1996.
- LLORT I JUNCADILLA, I. «Ecofeminismo(s) o femnismo ecologista». A: http://www.geocities.com/equipasia/Art_Ecofeminismo_Imma.htm.
- MELLOR, Mary. «Un socialismo verde y feminista: la teoría y la práctica». *Ecología Política* 14, 1997.
- PULEO GARCÍA, A. «Género, naturaleza y ética». A: G. Gómez-Heras, José M.; Velayos, Carmen. *Tomarse en serio la naturaleza. Ética ambiental en perspectiva multidisciplinar*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2004.
- PULEO GARCÍA, A. «Ecofeminismo: hacia una redefinición filosófico-política de naturaleza y “ser humano”». *Feminismo y Filosofía*. Madrid: Síntesis, 2000.
- PULEO GARCÍA, A. «Feminismo y ecología». A: http://www.nodo50.org/mujeresred/ecologia-a_puleo-feminismo_y_ecologia.html.
- SHIVA, V. «Terra mater: reivindicación del principio femenino». *Abrazar la vida. Mujer, ecología y desarrollo*. Madrid: Ed. Horas y Horas, 1995 (Cuadernos inacabados 18).
- SHIVA, V. «El saber propio de las mujeres y la conservación de la biodiversidad». A: Mies, María; Shiva, Vandana. *La praxis del ecofeminismo: biotecnología, consumo, reproducción*. Barcelona: Icaria, 1998.

